

РОЛЬ ВАРІАТИВНОСТІ ПРАВОПИСНИХ ЗМІН ІМЕННИКІВ ТРЕТЬОЇ ВІДМІНИ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

THE ROLE OF ORTHOGRAPHIC VARIABILITY IN NOUNS OF THE THIRD DECLENSION IN SHAPING LINGUISTIC IDENTITY

Біловус Л.І.,

orcid.org/0000-0003-4882-4511

*доктор історичних наук, кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету*

Яблонська Н.М.,

orcid.org/0000-0002-5790-1526

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету*

Шиманська В.П.,

orcid.org/0009-0006-3711-4134

*викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету*

У статті розглянуто зміни, закріплені Новим українським правописом 2019 року, які є не просто граматичною опцією, а глибинним актом культурного відновлення та реінтеграції перерваних мовних традицій, репресованих після реформи 1933 року. Зникнення питомих форм на -и у радянський період було результатом політичного та ідеологічного тиску, що супроводжувався викоріненням «неправильних» мовних варіантів. Сучасне їх повернення розглядається як акт правописної деколонізації, що відновлює мовну спадкоємність та слугує важливим елементом самовизначення української мовної спільноти.

Дослідження підтверджує глибоку історичну вкоріненість форм на -и в українській мові, помітну у творчості класиків. У поезії Тараса Шевченка та Лесі Українки ці варіанти, як-от «любви» чи «смерти», є органічною частиною їхнього стилю, що додає текстам автентичності й мелодійності. Це свідчить про безперервність української мовної традиції, що існувала задовго до реформ ХХ століття, та її живу присутність у народному мовленні й літературі.

У статті вперше системно осмислюється правописна варіативність іменників третьої відміни як основа ідентичності, що формує колективну мовну пам'ять та активне самоусвідомлення. Проаналізовано рецепцію цих форм у різних функціональних стилях (публіцистичному, художньому, офіційному), їх частотність та прагматичні функції. Виявлено, що у сучасному мовному просторі форми на -и функціонують як ідентично навантажені, маркуючи патетичне, емпатичне й символічне мовлення, особливо у контекстах національної пам'яті, воєнної героїки та духовних цінностей.

Дослідження підкреслює, що вибір правописного варіанту стає маркером ідентичності мовця, виявом зв'язку з минулим та опорою на автентичну норму, що має вагоме значення у процесі деколонізації свідомості. Обґрунтовано, що варіативність – це не ознака слабкості норми, а її гнучкість, що збагачує мовну систему та відбиває соціокультурну динаміку. Наголошено на необхідності подальших емпіричних досліджень соціокультурної рецепції цих форм серед різних вікових, професійних та соціальних груп.

Ключові слова: мовна ідентичність, український правопис, варіативність, іменники третьої відміни, мовна політика.

The article analyzes the changes introduced by the new Ukrainian Orthography of 2019, which are not merely a grammatical option but a profound act of cultural restoration and reintegration of interrupted linguistic traditions that were repressed after the 1933 reform. The disappearance of native forms ending in -y during the Soviet period was a result of political and ideological pressure aimed at eradicating "incorrect" language variants. Their modern return is interpreted as an act of orthographic decolonization, restoring linguistic continuity and serving as a vital element of self-identification for the Ukrainian-speaking community.

The study confirms the deep historical rootedness of -y forms in the Ukrainian language, evident in the works of classic authors. In the poetry of Taras Shevchenko and Lesia Ukrainka, variants such as "liubovy" or "smerty" are an organic part of their style, adding authenticity and melodiousness to their texts. This testifies to the uninterrupted tradition of the Ukrainian language that existed long before the 20th-century reforms and its living presence in popular speech and literature.

For the first time, the article provides a systematic interpretation of orthographic variability in third-declension nouns as a foundation for identity that shapes collective linguistic memory and conscious self-awareness. The reception of these forms in various functional styles (journalistic, artistic, official), their frequency and pragmatic functions are analyzed. It is revealed that in the current linguistic space, -y forms carry an identity-laden meaning, marking pathetic, empathic, and symbolic speech, especially in the contexts of national memory, wartime heroism, and spiritual values.

The research emphasizes that the choice of orthographic variant becomes a marker of speaker identity, a manifestation of connection with the past and reliance on authentic norms, which is of great importance in the process of decolonizing consciousness. It is substantiated that variability is not a sign of normative weakness but rather its flexibility, enriching the language system and reflecting socio-cultural dynamics. The necessity of further empirical research on the sociocultural reception of these forms among different age, professional, and social groups is highlighted.

Key words: linguistic identity, Ukrainian orthography, variability, third declension nouns, language policy.

Постановка проблеми. У сучасному мовному середовищі України питання мовної ідентичності дедалі частіше постає не лише як суто лінгвістичне, а як соціокультурне й політичне явище. Одним із ключових факторів, що формують мовну ідентичність, є норма – як усталена система мовних правил, так і їхнє суспільне сприйняття. Правопис, у цьому контексті, виступає інструментом не лише технічної регламентації мови, а й засобом символічного впливу на свідомість мовців. Саме через правопис закріплюються або, навпаки, викорінюються певні форми, що мають історичну, культурну або ідеологічну природу.

Повернення до варіантного вживання закінчення -и в родовому відмінку іменників третьої відміни (гідності, смерті, радості, крові, любови тощо) з новим українським правописом 2019 року не можна трактувати лише як граматичну опцію. Це рішення відкриває глибші сенси, пов'язані з національною пам'яттю, відновленням перерваних мовних традицій, реабілітацією дореформених мовних норм, які були репресовані в радянську добу.

З 1933 року, після правописної реформи, яка закріпила єдиний варіант закінчення -і, такі слова як «любови», «гідності» чи «осени» фактично зникли з публічного вжитку. Вони були витіснені як «неправильні», що супроводжувалося політичним і культурним тиском на українську мову. Сучасне повернення питомих варіантів не лише поновлює мовну спадкоємність, а й слугує актом культурного відновлення, який має вагоме значення у процесі самовизначення української мовної спільноти. Актуальність цієї теми посилюється в умовах сучасної війни й боротьби за національну суб'єктність, де мова виступає маркером ідентичності, а правопис – її репрезентантом. Тож варіативність форм типу «гідності/гідності» – не лише граматичне, а й ідеологічне, світоглядне явище, що заслуговує на комплексне дослідження з погляду мовної політики, історичної пам'яті й ідентичнісної динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній лінгвістиці проблема мовної ідентичності традиційно розглядалася крізь призму функціонування української мови в багатомовному середовищі. Проблематика відновлення саме українських, а не нав'язаних радянською

традицією правописних норм є предметом дослідження вітчизняних науковців. Зокрема, актуальність і нагальність цього питання всебічно осмислили у своїх працях О. Пономарів, І. Фаріон, І. Ющук. Компаративний аналіз чинного правопису та його попередніх редакцій здійснили І. Думчак, В. Пугач, С. Омельчук, В. Терещенко, А. Панченков, які супроводжують дослідження загальними методичними, історичними й теоретичними заувагами. Особливості варіантних і стабільних (інваріантних) змін у редакції Українського правопису 2019 року, а також практичні аспекти їх імплементації, знайшли відображення у працях О. Авраменка, Г. Гримашевич, А. Панченкова та В. Терещенка.

Значна увага приділяється політичним аспектам мовної кодифікації, де розглядається залежність правописних реформ від ідеологічних настанов. У світлі змін правопису 2019 року, також з'явилися публікації, які аналізують культурну та політичну мотивацію нововведень, зокрема праці І.П. Юшука. Однак питання саме ролі варіативності родового закінчення -и/-і в іменниках третьої відміни в контексті мовної ідентичності ще не набуло системного теоретичного осмислення.

Попри наявні історико-лінгвістичні дослідження, потребують уточнення питання про соціокультурну рецепцію таких форм серед носіїв мови, їхню частотність, функціональне навантаження в різних стилях мовлення (публіцистичному, художньому, офіційному). Саме тому в роботі, уперше в українському мовознавстві, правописна варіативність іменників третьої відміни з родовими закінченнями -и/-і розглядається не лише як граматичне чи орфографічне явище, а як основа ідентичності в умовах відновлення національної мовної традиції.

У статті здійснено спробу не лише проаналізувати рецепцію цих форм у різних функціональних стилях, простежити їхню частотність і прагматичні функції, а й виявити, як мова, через ці, правописні норми, відображає глибинні процеси культурного самоствердження українців у період посиленої боротьби за національну суб'єктність. Продемонстровано, що варіативність цих закінчень виступає формуванням колективної мовної пам'яті й активного самоусвідомлення мовної спільноти. Дослідження системно осмислює роль

конкретних правописних змін у ширшому контексті формування та зміцнення мовної ідентичності українського суспільства.

Постановка завдання. З'ясувати роль правописних змін у формуванні мовної ідентичності українців, проаналізувавши варіативність форм іменників третьої відміни типу «гідности/гідності» як прояв повернення до питомих традицій українського мовлення.

Виклад основного матеріалу. Зміни до Українського правопису 2019 року, ухвалені Кабінетом Міністрів України за пропозицією Української національної комісії з питань правопису [1], передбачили відновлення низки варіантних форм, які були вилучені з мовної практики внаслідок правописної уніфікації 1933 року. Серед них – дозволене, хоч і не обов'язкове, вживання закінчення -и в родовому відмінку однини іменників третьої відміни.

До 1933 року іменники III відміни на -ть після приголосного, а також слова кров, любов, осінь, сіль, Русь тощо мали у Р.в. закінчення -и. Але з появою нового українського правопису в 1933 році, відбулись неспроможні зміни. Зокрема, іменники III відміни однини в Р.в. та Д.в. отримали однакові закінчення -і. Тож у новій редакції українського правопису повернуто історично вмотивоване закінчення -и. І запроваджено паралельні форми. Тепер можливо вибирати закінчення -і, або -и в Р.в. для іменників третьої відміни, які закінчуються на -сть, -рть. Наприклад:

- гідности/гідності;
- радости/радості;
- чести/честі;
- молодости/молодості;
- чверти/чверті;
- смерти/смерті.

Також варіантне закінчення мають іменники кров, любов, осінь, сіль, Русь. Решта закінчуються на -і. Згідно з новою редакцією правопису, такі форми становлять рівноправні варіанти, що відповідає історичній практиці української мови кінця XIX – початку XX століття, зокрема нормам Українського правопису 1928 року [2].

Вживання закінчення -и в іменниках третьої відміни має глибокі традиції в українській мові. Зокрема, в зібраних М. Номисом приповідках, які яскраво свідчать про надзвичайне багатство української мовної традиції, що зберегла в народній пам'яті величезний обсяг найрізноманітніших побажань, звернень до Бога, сповнених поетичності, художньої витонченості, щирості та, подекуди, доброзичливого гумору, вживалися форми іменників третьої відміни в Р.в. на -и:

«Боже, як прийде час вмерти, не допускай довго лежати – кажи прийти смерті!» [3, с. 372]. Цей мовний скарб постає як живе джерело народної мудрості й моральності, з якого можуть черпати духовне натхнення прийдешні покоління.

Також у текстах другої половини XIX – початку XX століття, закінчення -и в іменниках третьої відміни в Р.в. трапляються у творах українських класиків. «Поет не боїться від ворога смерти, Бо вільная пісня не може умерти», – писала Леся Українка [4, с. 171].

«Не завидуй багатому:

Багатий не знає

Ні приязні, ні любови –

Він все те наймає», – писав Т. Г. Шевченко [5, с. 48].

Із закінченням -и подані іменники третьої відміни в родовому відмінку в Словнику української мови за редакцією Б. Грінченка, який досі є одним із важливих мірил українськості лексики. Мова – це значно більше, ніж просто зібрання слів і граматичних правил. Це ДНК нації, її дзвінкий голос у часі та запорука безсмертя. Коли ми відкриваємо Словник української мови Б. Грінченка [6], перед нами постає не просто лексикографічна праця. Це справжній мовний ген українства, де кожне слово є тією ниткою, що міцно зшиває нашу історію, наш світогляд і нашу глибинну сутність. Такі мовні особливості, як закінчення -и в родовому відмінку іменників III відміни в ньому не є випадковими. Це потужні мовні маркери, що відділяють наше від чужого, та мовні кордони, які впродовж століть не дозволили українцям загубитися в імперських лабіринтах. Закінчення -и – це давній слід нашої граматичної традиції, відлуння голосів предків ще з часів Київської Русі. Це воно надає неповторного звучання слову Шевченка, створюючи гармонію української фонетики, яку намагалися знищити, але яка вистояла і зберегла свою первозданну красу.

Закріплення ж єдиної форми -і було результатом правописної реформи 1933 року, яка відбувалася в контексті згортання політики українізації, централізації та радянської мовної норми. Усі «варіанти» було вилучено з офіційного вжитку, а будь-які спроби зберегти давні традиції трактувалися як «націоналістичні ухили». Таким чином, зміна закінчення мала не лише граматичне, а й ідеологічне підґрунтя. Це була свідомо політична лінгводидактика.

У сучасному мовному просторі, особливо після 2019 року, форми на -и знову почали використовувати, насамперед у художніх, публіцистичних, духовно-релігійних і пісенних текстах.

Вони вживаються як стилістично позначені, марковані форми з емоційним або архаїчним відтінком. Згідно з соціолінгвістичними спостереженнями, такі форми переважно асоціюються з поетичністю, автентичністю, навіть сакральністю. Їх часто використовують у середовищі, де актуалізується національна пам'ять, культурна спадщина, історичний контекст (зокрема – у мові капеланів, військових волонтерів, письменників, журналістів).

Варто зауважити, що варіативність у правописі часто сприймається як ознака нестабільності мовної норми. Однак у випадку форм типу «гідности» йдеться про усвідомлений вибір мовця, що має світоглядне значення. Цей вибір слугує символом лінгвістичної опозиції до нормативного радянського минулого. До того ж наявність варіанту підкреслює можливість вільного культурного вибору, збереження мовної багатогранності та діалогу між традицією й сучасністю.

Розглянемо як форми гідности/гідності, незалежності/незалежності використовуються у сьогоденні. Поява слова «гідність» у центрі суспільного дискурсу після Революції Гідності 2013–2014 рр. значно підвищила його семантичне навантаження в колективній мовній свідомості. Цікаво, що в громадянських маніфестах, віршах, політичних промовах дедалі частіше почала з'являтися саме форма «гідности», що символічно підкреслює її відмінність від «канцелярсько-правничого» варіанту.

У 1999 році правописна комісія під головуванням директора Інституту української мови, професора Німчука В.В., затвердила «Український правопис. Проект найновішої редакції» [7]. Паралельно з цим документом В. Німчук опублікував ґрунтовне історико-мовознавче обґрунтування необхідних змін в українській орфографії, жодне положення якого, як зазначалося, не було науково спростоване жодним із критиків. Основні зміни Проекту 1999 враховували столітні традиції української мови. Зокрема, йшлося про нормативне закінчення –и в родовому відмінку однини іменників III відміни з кінцевою групою приголосних, а також у словах кров, любов, сіль, осінь, Русь [8, с. 7].

Як засвідчують дані публічного обговорення нового правопису 2019 року, частина мовців, зокрема освічена молодь, гуманітарії, науковці та митці, підтримала повернення варіантів на -и як жест культурної емпатії до національної традиції. Варіантність трактувалася не як «неоднозначність», а як багатство мовного вираження та можливість ментального вибору між стилістично

маркованим і нейтральним варіантом. У цьому сенсі форма гідности сприймається багатьма не просто як застаріла, а як носій питомого українського звучання, співвідносна з історичними правописами 1918 і 1928 років.

Вибір правописного варіанту стає маркером ідентичності мовця, адже правопис – це не лише інструмент мовного узгодження, а й частина світоглядної позиції. Зокрема, словоформи на -и частіше використовуються в авторських текстах, які апелюють до історичної, духовної або ліричної інтонації – таким чином, гідности, любови, незалежності набувають додаткової експресивності та семантичної глибини.

Під час вивчення відкритих публічних джерел, виявили, що впродовж останніх років частотність використання форм типу гідности у соцмережах, блогах, авторських колонках, поезії значно зросла. Такі форми є маркером патетичного, емпатичного й символічного мовлення, найчастіше зустрічаються у контекстах національної пам'яті, воєнної героїки, духовних вартостей. До прикладу 19 листопада в Національному університеті «Острозька академія» відбулася лекція «Революція гідности як текст культури: 11 років опісля» докторки філологічних наук, доцентки кафедри української мови і літератури НаУОА Оксани Пухонської. Під час лекції було окреслено ключові складники національної культури, яка виявилася потужним інструментом самовираження. Саме культура взяла на себе надважливу функцію – сформувати мову, здатну озвучити як історичні травми, так і сучасні переживання [9].

Тож вибір форми гідности, смерти, честі стає не просто граматичним актом, а ідентичною декларацією мовця – виявом зв'язку з минулим, опертям на автентичну норму, відновленням внутрішньої мовної гідності, перерваної за часів колоніального тиску на українську мову. Такий вибір набуває особливого значення в час, коли мовна поведінка набуває виразного політичного і культурного підтексту.

Правописні зміни співвідносяться з ширшими поняттями мовної гідності, культурної самоідентифікації, історичної пам'яті та процесами деколонізації свідомості в українському суспільстві. Психолінгвістичний аспект – зокрема, як варіативність закінчень впливає на емоційне сприйняття мовлення, довіру до тексту, його інтонаційну тональність, а відтак і на мовну поведінку реципієнта. Водночас постає необхідність вироблення чітких лексикографічних рекомендацій, академічних тлумачень і роз'яснень, які сприятимуть гармонізації правописної практики в

освіті, культурних і літературних середовищах. Бо, зрештою, варіативність на зразок «гідності/гідності» – це вже не просто справа граматики чи морфології. Це питання світогляду, національного вибору, цивілізаційної належності, і водночас тонкий маркер етичної й культурної позиції, що потребує міждисциплінарного осмислення й публічного обговорення на різних рівнях.

Аналіз сучасної мовної практики засвідчує, що форми на -и частіше трапляються в текстах, орієнтованих на національну пам'ять, духовну рефлексію, емоційне осмислення буття. Мовці дедалі частіше свідомо вдаються до вибору саме таких форм, щоби підкреслити зв'язок із автентичністю, історією, стилістичною експресією або культурною традицією. У цьому сенсі, мовна норма постає не як догматична фіксація, а як пластичний засіб творення ідентичності, що відбиває соціокультурну динаміку.

Висновок. Правописні зміни 2019 року, зокрема повернення варіантного закінчення -и в родовому відмінку однини іменників третьої відміни, стали не просто граматичним оновленням, а вагомим культурно-лінгвістичним кроком у напрямку до реінтеграції питомої української мовної традиції. Історичні джерела, підтверджують, що форми типу гідности, смерти, радости, любови, чести, незалежности не лише були вживаними, але й закріпленими в мовній

нормі до радикальної реформи 1933 року. Тому на нашу думку, сучасне відновлення цих форм є актом правописної деколонізації, поверненням до власного мовного ґрунту, а не штучною неологізацією.

Запровадження варіантності форм – не ознака слабкості норми, а її гнучкість і відкритість до змістових та стилістичних нашарувань. Правописна варіативність за умови чіткого розуміння її меж та функцій слугує інструментом збагачення мовної системи. В умовах війни, що триває, та активізації пошуків національної самоідентифікації, така мовна політика, що поєднує точність із національною пам'яттю, набуває особливого значення. На нашу думку, насамперед, вартим уваги є емпіричне вивчення того, як сприймаються і використовуються правописні варіанти на -и й -і у родовому відмінку іменників третьої відміни представниками різних вікових, професійних та соціальних груп, зокрема студентами, журналістами, діячами культури, релігійними середовищами, а також військовими, для яких питання національної ідентичності набуває особливої ваги. Зокрема, функціонування правописних форм на -и й -і у родовому відмінку іменників третьої відміни у художньому, публіцистичному та офіційно-діловому стилях української мови, з урахуванням новітніх методів корпусної лінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Український правопис—2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/ukrayinskij-pravopis-2019>
2. Український правопис (1928). *Історія українського правопису XVI–XX століття*. Хрестоматія / упорядн. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Київ : Наукова думка, 2004. С. 453–487.
3. Українські приказки, прислів'я, і таке інше / [уклав М. Номис]. Київ. 1993. 765 с.
4. Українка Леся. Твори в чотирьох томах. Т. 1 : Потичні твори. – Київ. : Вид-во худ. л-ри «Дніпро», 1981. – 540 с.
5. Шевченко Т. Твори : у 6 т. Т. 2. Чикаго : Видавництво Миколи Денисюка, 1961. – 319 с.
6. Грінченко Б. Словарь української мови URL: https://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/1-a.html#show_point
7. Проект нової редакції українського правопису (1999): анкета для опитування фахівців. *Історія українського правопису XVI–XX століття*. Хрестоматія / упорядн. В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. Київ : Наукова думка, 2004. С. 561–570.
8. Німчук В. Доля проекту нової редакції «Українського правопису». *Українська мова*. 2004. № 1. С. 3–25.
9. В Острозькій академії відбулася лекція «Революція гідности як текст культури: 11 років опісля» Оксани Пухонської. URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2024/19-11-05>